

RUSYA FEDERASYONU VE TÜRKİYE ARASINDA DIŞ TİCARETİN YAPISI VE GELİŞİMİ

 Yılmaz AYDIN^a

Öz

Yaklaşık 17 milyon kilometre karelik yüz ölçümü ile dünyanın en büyük ülkesi konumunda olan Rusya veya resmi adıyla Rusya Federasyonu, 144 milyon nüfusa sahiptir. Özellikle, doğal gaz, petrol, demir, bakır ve diğer maden kaynakları ile büyük bir enerji ve hammadde potansiyeline sahip Rusya 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte uzun bir süre ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Oldukça sıkıntılı geçen bu dönemden sonra 1999 yılında toparlanmaya başlayan ekonomi yaşanan küresel krizin ardından 2009 yılında daralma göstermiştir. Ancak kısa süre sonra hızlı bir şekilde iyileşme gösteren ekonomi, bu kez de petrol fiyatlarında düşüş ve Ukrayna krizi sebebiyle Batılı devletlerin uyguladığı yaptırımlar sonucunda tekrar resesyon sürecine girmiştir. 2017 yılında GSYİH'nın %1,8 oranında arttığı Rusya önemli miktarda dış ticaret fazlası vermektedir. Rusya ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler 2015 yılında yaşanan Uçak Krizi sonucunda kesintiye uğramış olsa da sonrasında ciddi ilerleme göstermiştir. 2020 yılı itibarıyla Türkiye, Rusya'nın ihracat yaptığı ülkeler arasında 3. sırada yer almaktadır. Türkiye ve Rusya arasında gerçekleşen ikili ticarete Rusya istisnasız her yıl ticaret fazlası vermiştir. Rusya'nın Türkiye ile gerçekleştirdiği ticaretin yapısı incelendiğinde, ihraç malları arasında enerji ve demir metalleri; ithal malları arasında ise meyve ve kuruyemişin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte 2019 yılında Türkiye'ye en fazla turist gönderen ülke yaklaşık 7 milyon kişi ile Rusya olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin Rusya'ya karşı verdiği dış ticaret açığının bir kısmının karşılanması anlamına gelmektedir. Bu çalışmada SSCB döneminde Türkiye ile ekonomik ilişkiler incelendikten sonra Rusya ve Türkiye arasında ticari ilişkiler ayrıntılı bir şekilde analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya ve Türkiye, dış ticaret, Rusya ekonomisi, Türkiye ekonomisi.

THE STRUCTURE AND DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE BETWEEN TURKEY AND THE RUSSIAN

Abstract

Russia or Russian Federation as its official name, which is the largest country in the world with an area of 17 million km², has a population of 144 million. Russia, especially with its natural gas, oil, iron, copper and other mineral resources, has a great potential for energy and raw

^a Doç. Dr., Nişantaşı Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonomi Bölümü, İstanbul/Türkiye, yilmaz.aydin@nisantasi.edu.tr

materials. After the dissolution of the Soviet Union in 1991, economic problems began and economic recession was experienced. The economy began to grow in 1999 and continued to grow until 2009. However, the economy, which recovered rapidly after the global crisis in 2008, reentered the recession due to the decline in oil prices and the sanctions imposed on Western states because the Ukrainian crisis. Russia, which has increased its GDP by 1.8% in 2017, gives a significant amount of foreign trade surplus. Although the trade relations between Turkey and Russia interrupted as a result of the Aircraft Crisis in 2015, it showed later significant progress. Turkey ranks 3th among countries that most imports from Russia. Analyzing the structure of trade between Russia and Turkey shows that energy and ferrous metals are most exported goods to Turkey and fruits are the most imported goods from Turkey. In 2019, Turkey was visited by 7 million Russian tourists who ranked 1st between foreign tourists. The aim of this study is to analyse trade relations between Russia and Turkey in detail after examination of the basic indicators for the Russian economy.

Keywords: Russia and Turkey, external trade, Russian economy, Turkish economy.

СТРУКТУРА И РАЗВИТИЕ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ МЕЖДУ ТУРЦИЕЙ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ

Аннотация

Россия или Российская Федерация, как она именуется официально - крупнейшая страна в мире с площадью 17 миллионов км² и населением 144 миллиона человек. Россия с ее природным газом, нефтью, железом, медью и другими полезными ископаемыми обладает огромным энергетическим и сырьевым потенциалом в мировой экономике. После распада Советского Союза и образования Российской Федерации в 1991 году в стране начались экономические проблемы, сопровождавшиеся спадом во всех отраслях. Впоследствии, ее экономика начала расти в 1999 году, что продолжалось до 2009 года. Быстро восстановившись после мирового экономического кризиса в 2008 году, она затем вошла в рецессию из-за падения цен на нефть и политики санкций, введенных во взаимоотношении с западными странами из-за украинского кризиса. Россия, увеличившая свой ВВП на 1,8% в 2017 году, дает значительный профицит внешней торговли. Хотя торговые отношения между Турцией и Россией были прерваны в результате "авиационного кризиса" в 2015 году, в дальнейшем они показали значительный прогресс. Турция занимает третье место среди стран с наибольшим импортом из России. Анализ структуры торговли между странами показывает, что энергоресурсы и черные металлы являются наиболее экспортируемыми товарами в Турцию из России, а фрукты - наиболее импортируемым товаром в Россию из Турции. В 2019 году Турцию посетили 7 миллионов российских туристов, которые заняли первое место среди иностранных туристов. Целью данного исследования является подробный анализ особенностей русско-турецких торговых отношений в контексте изучения макроэкономических показателей российской экономики.

Anahtar kelimeler: Россия и Турция, внешняя торговля, экономика России, экономика Турции.

Giriş

Türkiye ile Rusya arasında ekonomik ilişkiler Cumhuriyetin kuruluş sürecine kadar uzanmaktadır. Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi sonrasında Devrimin lideri V. İ. Lenin ile Mustafa Kemal Paşa arasında geliştirilen siyasi ilişkilere paralel olarak ekonomik ilişkilerde de önemli adımlar atılmıştır. Cumhuriyet'in ilk döneminde Sovyet Rusya ile imzalanan anlaşmalarla gelişen ekonomik ilişkiler soğuk savaş döneminde bir miktar gerilese de Sovyetler Birliği'nin son döneminde tekrar canlanmıştır. SSCB'nin dağılma sürecinde, 1980'lerin ikinci yarısında özellikle enerji alanında ikili ticarete önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1980'li yılların sonuna doğru başlayan ve İstanbul'da Laleli piyasası olarak da bilinen "bavul ticareti" 1990'larda iki ülke için de önemli boyutlara ulaşmıştır. Bavul ticareti, 1995 yılında zirve yaptıktan sonra dalgalı bir seyir izlemiş ve 2014 yılında tekrar en yüksek değerine ulaşmıştır. Dönüşüm süreci olarak adlandırılan 1990'lı yıllar hem siyasi hem de ekonomik anlamda oldukça çalkantılı geçmiştir. 1990'lı yıllarda planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçerken neredeyse tüm makroekonomik göstergeler bozulmuş, ülkede tam anlamıyla siyasi ve ekonomik istikrarsızlık hüküm sürmüştür. Bu dönemde olumlu gelişme gösteren az sayıda makroekonomik göstergelerden biri dış ticaret faaliyeti olmuştur. Hiperenflasyonun yaşandığı, üretimin büyük oranda azaldığı ülkede 1998 ekonomik krizine siyasi kriz eşlik etmiş, sonraki iki yıl içinde beş kez başbakan değişmiştir. Mali krizin yaşandığı 1998 yılı ülkede kapitalizme geçiş sürecinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, bazı yazarlar 1998 yılı öncesini dönüşüm sürecinin birinci aşaması ve sonrasını da ikinci aşaması olarak değerlendirmektedir. 1998 Ağustos ayında yaşanan mali kriz sonrasında serbest piyasanın işleyişine yönelik ekonomik reformların uygulanması hızlandırılmış ve ekonomide birçok alanda iyileşme sağlanmıştır. 31 Aralık 1999 tarihinde Boris Yeltsin'in istifasının ardından Vladimir Putin seçimleri kazanmış ve böylece yeni bir dönem başlamıştır. Putin, Batı ülkeleri ile iş birliğini geliştirmeye, Avrupa Birliği ve NATO'yla ortak faaliyetlere öncelik vermiş ve daha kararlı bir liberalizasyon sürecini başlatmıştır. Putin yönetiminin ilk yılları Türk-Rus tarihinin doruk noktası olarak kabul edilen iki dönemden biri olarak görülmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında iki ülke arasında 2000'li yılların hemen başında yaşanan "dostluk" 1920'lerde Lenin ve Atatürk yönetimleri arasındaki olumlu ilişkileri hatırlatmaktadır. 2000'li yılların başından itibaren hem temel makroekonomik göstergelerde hem de dış ticaret performansında hızlı bir iyileşme sağlayan Rusya'nın Türkiye ile ekonomik ilişkileri siyasi ilişkilere paralel bir gelişme göstermiştir. Bu anlamda, 2015 yılında Suriye sınırında Rus savaş uçağının düşürülmesi ile başlayan siyasi kriz iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri de etkilemiş ve iki ülkenin dış ticaret hacminde önemli boyutlarda daralmaya yol açmıştır. Ancak bu sorunlu dönem uzun sürmemiş, sonraki yıllarda siyasi ilişkilerin düzelmesi ile birlikte iki ülke arasında birçok alanda ekonomik ilişkilerde tekrar önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye'nin Rusya'da yatırım yaptığı sektörler arasında inşaat sektörü ilk sıradadır. Rusya, müteahhlik hizmetleri alanında Türkiye'nin en önemli pazarı konumundadır. Diğer taraftan; halihazırda, Rusya'da tekstil-konfeksiyon, bankacılık, turizm, gıda, gıda işleme,

beyaz eşya-makina, cam sanayi ve müteahhitlik-inşaat malzemeleri alanlarında güçlü Türk yatırımlarının bulunduğu görülmektedir. Rusya'da faaliyette bulunan Türk sermayeli firmaların sayısının 1.300'den fazla olduğu tahmin edilmektedir. Enerji, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin en önemli unsurlarından birini teşkil etmektedir. Enerji tedarikinde başlıca ortaklarımız arasında bulunan Rusya'yla bu alandaki iş birliğimiz Akkuyu Nükleer Santrali yapımına başlanması ve Ocak 2020 tarihinde açılan TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı ile daha da ileri bir safhaya taşınmıştır.

1) SSCB Döneminde Türkiye ile Ekonomik İlişkiler ve Dış Ticaret

Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi sonrasında kurulan Sovyetler Birliği, Ankara Hükümetini tanıyan ilk büyük devlet olmuştur. 1920'li yılların ilk yarısında Rusya'da Çarlık rejiminin yıkılmasının ardından Bolşeviklerin önderliğinde kurulan Sosyalist İktidar ile Ankara Hükümeti başta İngiltere olmak üzere aynı emperyalist güçlere karşı savaşıyordu. Bu dönemde Sovyet Rusya Devriminin lideri V. İ. Lenin ile Mustafa Kemal Paşa arasında gerçekleşen yazışmalar sonucunda karşılıklı görüşmeler başlamış ve sonrasında Ankara Hükümeti ile SSCB Hükümeti arasında (16 Mart 1921) "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanmıştır¹. 1920 yılında başlayan Türkiye-Sovyet Rusya dostluğunun gelişmesinde İngiltere'nin her iki ülke için ortak düşman olması önemli bir rol oynamıştır. Başka bir ifadeyle, Sovyet Rusya tek ülkede sosyalizmi yaşatmaya çalışırken Ankara Hükümeti'nin İngiliz emperyalizmine karşı bağımsızlık savaşı vermesi iki ülke arasında ekonomik ve siyasal iş birliğinin gelişmesine ivme kazandırmıştır.²

Sovyet Rusya ile kurulan güvene dayanan siyasi ve ekonomi alanındaki bu dostluk ilişkileri Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiştir. 1923 yılında Türkiye'nin komşu ülkeden yapmış olduğu ithalat toplam ithalatının %2'si iken 1924 yılında bu rakam %3,29'a yükselmiştir. Bu yıllarda Rusya'ya tütün, maden ve hayvan ihraç edilirken Rusya'dan petrol, yiyecek malzemesi, aydınlatma malzemesi ithal ediliyordu. 1929 yılına kadar Türkiye'ye yapılan ihracat üç yıl içinde iki kat artarak 10.000.000 doların üstüne çıkmıştır. 1929 yılına gelindiğinde Türkiye'nin toplam ithalatının %6,43'ünü Sovyet Rusya'dan alınan mallar oluştururken bu ülkeye yapılan ihracat Türkiye'nin toplam ihracatının yalnızca %3,49'u kadardı.³ 1933-1936 yılları arasında Nazilli ve Kayseri'de kurulan tekstil fabrikaları, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ekonomik iş birliğinin önemli sonuçlarından biridir. Türkiye'nin 1930'larda yaptığı sanayi planları için SSCB'den teknik ve finansal destek alınmıştır. Sovyet uzmanlardan oluşan bir heyet Türkiye koşullarında kurulabilecek işletmeler ile ilgili bir rapor hazırlamışlardır. Bu rapor hükümet tarafından da benimsenmiştir⁴ (Ankara: Savaş Yayınları.) Bu iki tekstil fabrikası daha sonra inşaatları tamamlandıktan sonra Sümerbank'a devredilmiştir. Ayrıca

¹ Erdiç Tokgöz, "Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2011): 6-7.

² Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler: 1908-1998*, C. 2 (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2005), 107-108.

³ Tuğba Korhan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-Rus Ticari ve Ekonomik İlişkileri Üzerine", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/24 (2012): 95-97.

⁴ Adem Üzümcü, "Türkiye'de Ulusal Ekonominin İnşası", . Dikkaya, A. Üzümcü, & D. Özyakışır içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin İktisadi Tarihi*, (Ankara: Savaş Yayınevi, 2018): 85-115.

Moskova, Ankara'ya mal, hizmet ve teknoloji sağlamıştır.⁵ 1930'lu yıllarda, her iki ülke arasında dış ticaret hacminin de genişlediği görülmektedir. Bu yıllarda Türkiye Rusya'dan petrol ürünleri, kömür, dökme demir, hububat gibi temel ürünler ithal ederken pamuk, yün, canlı hayvan, sebze-meyve vb. ürünleri ihraç etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı ile yakınlaşması ve NATO'ya katılması ile birlikte bozulan ilişkiler Stalin'in ölümü sonrasında tekrar canlanmaya başlamıştır. 1960'lı yıllara kadar sınırlı düzeyde seyreden ekonomik ilişkiler Türkiye'de uygulanmaya başlanan "Planlı Dönem" ile birlikte tekrar hız kazanmış ve SSCB Türkiye'de gerçekleştirilen önemli sanayi projelerine gerek teknik gerekse mali destek sağlamıştır.⁶

Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Rusya ilişkileri her iki ülkenin de Batı ülkeleri ile yaşadıkları gelişmelere bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bu bağlamda 1974 yılında Kıbrıs müdahalesinin ardından Türkiye'ye uygulanan ambargo Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Benzer şekilde 1980 askeri darbesi sonrasında Batı ülkeleriyle gerilim yaşayan Türkiye, Sovyetler Birliği ile önemli ticari anlaşmalara imza atmıştır. Enerji alanında gelişecek iş birliğinin ilk adımları bu dönemde atılmıştır. Soğuk Savaş dönemine yakından bakıldığında özellikle beş yıllık kalkınma planlarının uygulandığı dönemde, Türkiye'de gerçekleştirilen önemli sanayileşme projelerinde Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye çeşitli destekler sağladığı görülmektedir.⁷ 1967 yılında gerçekleştirilen ve eğitim, araştırma konularında da iş birliğini öngören geniş kapsamlı anlaşma ile Sovyetler Birliği Türkiye'de çelik fabrikası, alüminyum fabrikası ve petrol rafinerisinin de dâhil olduğu bir dizi sanayi tesisi yapmayı kabul etmiştir. Bu kapsamda Türkiye, İskenderun'daki demir çelik fabrikalarının yanı sıra Seydişehir alüminyum fabrikası, Aliğa petrol rafinerisi tesisi ve Bandırma kükürt asit fabrikası için gerekli teknik desteğin yanı sıra 200 milyon ABD Doları kredi almıştır. Sovyet yatırımları, Türkiye'nin kendi iç ihtiyaçlarını karşılamasına, ürün ve hizmetlerini dış pazarlarda satmaya başlamasına yardımcı olmuştur.⁸

Planlı dönemde ekonomik ilişkilerde yaşanan gelişmelere kıyasla iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin sınırlı kaldığı görülmektedir. Başka bir deyişle Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminde Sovyetler Birliği'nin payı oldukça düşük düzeyde kalmış ve Sovyet Rusya Türkiye'nin ticaret partnerleri arasında önemli bir konuma gelmemiştir. Tablo 1'de yer alan verilere göre Soğuk Savaş döneminin önemli bir kesitinde Türkiye'nin dış ticaret hacminde Sovyetler Birliği'nin payının ortalama %4 veya altında kaldığı görülmektedir. Bu oran 1972 yılında %6,61 olarak en yüksek değerine ulaşırken, Sovyet Rusya Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkeler arasında sıralamada 5. sıraya yükselmiştir. Buna karşılık 1962 yılında ticaret hacmi içindeki payı %1,19 ve sıralamadaki yeri 18 olarak en düşük değerleri almıştır. Planlı dönemde Türkiye'nin dış ticaret partnerleri arasında ilk iki sırayı ABD ve Batı Almanya paylaşırken İngiltere'nin üçüncü en önemli ticaret partneri

⁵ Nıgyar R. Masumova, "Russia and Turkey: Resetting Economic Partnership", *Perceptions* 23/2 (2018): 34-35.

⁶ Tokgöz, "Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem": 6-14.

⁷ Fatma Sarıaslan, "Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile İlişkilerinde Ekonominin Rolü", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* VIII/II (2019): 179-180.

⁸ Masumova, "Russia and Turkey: Resetting Economic Partnership": 35.

olduğu görülmektedir.⁹

Tablo 1: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacminde Ülkelerin Payları, % (1956-1975)¹⁰

Yıllar	İngiltere	ABD	Almanya	SSCB
1956	7,96	20,46	20,61	1,65
1960	10,63	22,71	18,46	1,37
1965	9,33	23,46	15,08	3,41
1970	8,12	17,07	19,12	4,44
1975	6,75	9,33	22,19	2,4

1980'li yıllarda Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında imzalanan Doğal Gaz Anlaşması ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu anlaşma kapsamında Sovyet Rusya Türkiye'ye 1987 yılında başlayacak ve 25 yıl sürecek doğal gaz sevkiyatını garanti ederken, Türkiye de bu süre boyunca doğal gaz ithalat etmeyi taahhüt etmiştir. Bu anlaşmada, Türkiye'nin doğalgaz bedellerini serbest döviz şeklinde ödeyeceği, Rusya'nın ise bu ödemeler ile Türk malları alacağı belirtilmiştir. Ayrıca, anlaşma ile doğal gaz ticaretinden elde edilen gelirlerin bir kısmının Türk inşaat firmalarının Rusya'da gerçekleştirdikleri projelerin finansmanında kullanılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda ilk doğal gaz sevkiyatı 1987 yılında başlamış ve bu tarihten 1994 yılına kadar 1,9 milyar dolar değerinde doğal gaz alımı yapılmıştır. 1987 ve 1994 yılları arasında Rusya, Türkiye'nin tek gaz tedarikçisiydi. Türkiye'nin gaz arzında Rusya'ya bağımlılığı ve bunun sonucunda oluşan dış ticaret dengesindeki açık sonraki yıllarda Türkiye açısından ikili ilişkilerin temel sorunlarından biri haline gelmiştir.¹¹ Aynı dönemde kayıtlara geçen ihracat miktarı 271 milyon dolar, müteahhitlik faaliyetlerinden sağlanan toplam gelir ise 610 milyon dolar civarındadır.¹²

1985 yılında Komünist Parti genel sekreterliğine getirilen Mihail Garbaçov tarafından uygulamaya konulan Perestroyka ve Glasnost politikaları ile Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çözülüşü ve serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. 1990 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi, anayasa değişikliği ile çok partili sisteme geçme kararı almış ve 1991 yılında Marksizm-Leninizm'in ilkelerini artık savunmadığını açıklamıştır. M. Garbaçov hükümetinin ülkeyi derin bir ekonomik bunalıma sürüklediği 1980'li yılların ikinci yarısında başta ekonomik büyüme olmak üzere tüm makroekonomik dengeler bozulmuştur.¹³ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ruslar kendilerini yeni bir jeopolitik ortamda buldular. SSCB; Doğu'da Pasifik Okyanusu'ndan, batıda Baltık Denizi'ne, Kuzey'de Kuzey Kutbu'ndan ve güneyde ise Karakum Çölüne kadar 22,5 milyon kilometre karelik bir coğrafyada yaklaşık 286,7 milyon nüfusu yönetirken SSCB'nin dağılmasıyla 15 yeni bağımsız Cumhuriyet ortaya

⁹ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler: 1908-1998*, C. 1 (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2005): 509-510.

¹⁰ Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, 509-510.

¹¹ Daria Isachenko, "Türkei und Russland: Die Logik einer konflikträchtigen Zusammenarbeit", *SWP-Studie* 16 (Berlin: September 2021): 14.

¹² Eyüp Zengin, "Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* IV/1 (2015): 88.

¹³ Yılmaz Aydın, "Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu", *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 4 (Kış 2020): 166-168.

çıkmıştır.¹⁴

2) Rusya ve Türkiye Ekonomilerinin Genel Görünümü

Rusya'da sosyo-ekonomik göstergelerin ekonomik gelişmeyi destekleyen özellikler taşıdığı söylenebilir. Okuma-yazma oranı ve eğitim seviyesinin yüksek olması işgücüne katılım oranının (İKO) yüksek olmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem toplam nüfus içinde hem de kadınlar arasında İKO'nun OECD ve AB ülkelerine kıyasla yüksek olması ekonomik performansı olumlu etkileyen unsurlar arasındadır.¹⁵ Buna karşın nüfus dinamiklerinin ekonomik canlılığı sınırlayan bir etken olduğu görülmektedir. Bir taraftan doğum oranındaki azalma diğer taraftan dışarıya göçün artması ile birlikte 1990 yılında 148 milyon olan nüfus 2020 yılında azalarak 144 milyona düşmüştür. Nüfusun azaldığı Rusya'da üretimin istikrarlı artışı sonucunda kişi başına gelir düzeyi de kayda değer şekilde yükselmiştir. 1990 yılında 3.500 dolar düzeyindeki kişi başına GSYİH değeri 2019'da 11.500 dolara çıktıktan sonra pandemi sürecinde bir miktar azalmıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere özellikle 2000'li yıllarda ülkede doğrudan yabancı yatırım miktarı önemli ölçüde artış sergilemiştir. 1990'lı yıllarda fiyat istikrarının son derece bozuk olduğu, başka bir deyişle hiperenflasyonun görüldüğü Rusya'da son dönemde yaklaşık ortalama yıllık %3,5 civarında fiyat artışı yaşanmaktadır. Benzer şekilde faiz oranı ve işsizlik oranı da makul düzeyde seyretmektedir. Rusya'nın dış ticaret performansı diğer makroekonomik göstergelere kıyasla daha hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Son 25 yılda hem ithalat hem de ihracat önemli ölçüde artarken cari işlemler dengesi istisnasız her yıl fazla vermiştir. Rusya'da 2000 yılı için ihracat değer endeksi 100 olarak belirlendiğinde 2012 yılında 504 değeri ile en yüksek seviyesine ulaşmış ve daha sonra azalarak 2019'da 400 seviyesine inmiştir. 1990'lı yıllarda ise ihracat endeksinin 100'ün altında seyrettiği görülmektedir. Benzer şekilde ithalat değer endeksi de son derece hızlı bir artışla 2013 yılında 760 ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak Rusya'da ithalat değer endeksi ihracat endeksinin aksine 1990'lı yıllar boyunca zaman zaman 2000 yılı değerinin üzerine çıkmıştır. İncelenen dönem boyunca birincisi 1998 yılında yaşanan mali krizin ardından, ikincisi 2008'de küresel kriz sonrasında ve üçüncüsü de 2014 yılında Ukrayna ile yaşanan siyasi kriz sebebiyle üç kez ihracat ve ithalat rakamlarında önemli boyutlarda düşüş kaydedilmiştir.

Tablo 2: Rusya Ekonomisinin Genel Görünümü (1990-2020)¹⁶

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Nüfus (Milyon)	148,0	148,4	146,6	143,5	142,8	144,1	144,3	144,5	144,5	144,4	144,1
GSYİH (Milyar \$)	516,8	395,5	259,7	764,0	1524,9	1363,5	1276,8	1574,2	1657,3	1687,4	1483,5
DYY* (Milyar \$)		2,1	2,7	15,5	43,2	6,9	32,5	28,6	8,8	32,0	
Enflasyon (%)	..	197,4	20,8	12,7	6,8	15,5	7,0	3,7	2,9	4,5	3,4

¹⁴ Remzi Bulut, "SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu'nda Serbest Piyasaya Geçiş", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014): 8.

¹⁵ Aydın, "Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu".

¹⁶ Kaynak: Dünya Bankası – TÜİK.

* Doğrudan Yabancı Yatırım - Net Giriş

İşsizlik (%)		9,5	10,6	7,1	7,4	5,6	5,6	5,2	4,9	4,5	5,6
İKO** (%)		65,1	65,5	66,0	67,7	69,1	69,5	62,8	62,9	62,2	61,9
İstihdam (%)		55,6	54,7	56,6	57,8	59,1	59,3	59,1	59,2	58,7	57,6
Gini Katsayısı***			37,1	41,3	39,5	37,7	36,8	37,2	37,5		
Faiz Oranı (%)	6,5	4,0	6,0	9,2	7,0	5,9	5,4	5,4	3,8
İthalat (Milyar \$)		62,6	44,9	125,4	248,6	193,0	191,5	238,4	248,9	254,6	239,7
İhracat (Milyar \$)		82,4	105,0	243,8	400,6	341,4	281,7	352,9	443,9	419,9	331,7
Cari İşl.**** (%)	..	1,9	17,5	11,0	4,4	5,0	1,9	2,0	7,0	3,8	2,3

Türkiye ekonomisinin son 30 yılı incelendiğinde nüfus artışının hızının Rusya'ya kıyasla oldukça hızlı olduğu görülmektedir. Aynı dönemde kişi başına GSYİH yaklaşık 3.000 dolar düzeyinden 9.000 dolara yükselmiştir. Türkiye 90'lı yıllarda yaşanan enflasyonist sürecin ardından 2000'li yıllarda daha istikrarlı bir enflasyon dönemi yaşamış, ancak son birkaç yılda tekrar enflasyon baskısı yaşanmaya başlanmıştır. Türkiye'nin işgücü piyasası Rusya ile kıyaslandığında düşük performans göze çarpmaktadır. Rusya ile karşılaştırıldığında son dönemde daha yüksek işsizlik oranı ve daha düşük istihdam oranı söz konusudur.¹⁷ Benzer şekilde dış ticaret alanında da Rusya'dan daha düşük bir performans sergilemiştir. Rusya'nın aksine Türkiye'de geçmiş dönemde birkaç yıl hariç her yıl cari işlemler açığı gerçekleşmiştir. 1990'lı yıllara göre ihracat hızla artmış, dönem başındaki 13 milyar dolarlık değeri 2019 yılı itibariyle 180 milyar dolara yükselmiştir. Ancak ithalat artışı da benzer hızda gerçekleştiği içi önemli miktarda dış ticaret ve buna bağlı olarak cari işlemler açığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 2000 yılı ihracat değeri 100 kabul edildiğinde bu tarihten itibaren neredeyse her yıl düzenli bir şekilde artarak 2019'da 650 değeri ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1995-2000 arasında ise endeksin Ortalama 80-90 civarında olduğu görülmektedir. İthalat endeksi ise inişli çıkışlı seyir izlemiş ve dönem sonunda yaklaşık 4 kat artış kaydetmiştir. İthalat endeksi 2014 yılında 460 ile en yüksek değerini almıştır.

Tablo 3: Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü (1990-2020)¹⁸

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Nüfus (Milyon)	53,9	58,5	63,2	67,9	72,3	78,5	79,8	81,1	82,3	83,4	84,3
GSYİH (Milyar \$)	150,7	169,5	274,3	506,3	777,0	864,3	869,7	859,0	778,4	761,4	720,1
DYY* (Milyar \$)	0,715	0,885	0,982	10,031	9,099	19,263	13,835	11,0	12,8	9,2	
Enflasyon (%)	60,3	89,1	54,9	8,2	8,6	7,7	7,8	11,1	16,3	15,2	12,3
İşsizlik (%)	8,0	7,6	6,5	10,6	10,7	10,2	10,8	10,8	10,9	13,7	13,1

** İşgücüne Katılım Oranı

*** Dünya Bankası tarafından hesaplanmıştır

**** Cari İşlemler Dengesi / GSYİH

¹⁷ Rusya'da ücretlerin esnek ve dolayısıyla yaşanan şoklar karşısında son derece hızlı uyum sağlaması işgücü piyasasının karakteristik özelliklerinden biridir. İşgücü piyasasında istikrarsızlık istihdam düzeyinden ziyade ücret düzeyini etkilemektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, "Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu".

¹⁸ Kaynak: Dünya Bankası – TÜİK.

* Doğrudan Yabancı Yatırım - Net Giriş

İKO** (%)	56,6	54,1	50,0	46,4	48,1	51,2	52,0	52,8	53,2	52,9	49,3
İstihdam (%)		49,4	45,6	41,1	42,6	45,8	46,1	46,9	47,2	45,5	43,4
Gini Katsayısı ***				42,6	38,8	42,9	41,9	41,4	41,9	41,9	
Faiz Oranı (%)	47,5	76,0	47,2	20,4	15,3	14,9	14,6	15,3	23,3	25,4	13,4
İthalat (Milyar \$)	22,3	35,7	54,5	116,8	185,5	213,6	202,2	238,7	231,2	210,3	219,4
İhracat (Milyar \$)	13,0	21,6	27,8	73,5	113,9	151,0	149,2	164,5	177,2	180,8	169,5
Cari İşl. ****(%)	-1,7	-1,4	-3,6	-4,1	-5,7	-3,2	-3,1	-4,8	-2,8	0,9	-5,2

3) Rusya'da Dönüşüm Süreci ve Türkiye ile Dış Ticaretin Gelişimi

1991 yılında Yeltsin devlet başkanı olmuş ve önemli ekonomik reformlar uygulamaya konulmuştur. 1990'lı yıllar boyunca bu reformlardan istenilen sonuçlara ulaşılamamış ve hemen hemen tüm makroekonomik göstergelerde olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Rusya, 1998 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda moratoryum ilan ederek borçlarını ödeyemeyeceğini duyurmuştur. 1999 yılından sonra ekonomide makroekonomik istikrar sağlanmış, cari işlemler açığı sorunu ortadan kalkmış, cari işlemler fazla vermeye başlamış, işsizlik ve enflasyon önemli oranda azalmıştır.¹⁹

1990'lı yılların hemen başında, serbest piyasa ekonomisine geçebilmek için gerçekleştirilen reformlar kapsamında fiyatlar serbest bırakılmış, ticari engeller kısmen de olsa kaldırılmış, ekonominin dışa açık hale gelmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde, 1992 yılının Ocak ayında uygulamaya konulan geniş çaplı ekonomik programın merkezinde özelleştirme yer almaktaydı ve amaç, kar amacı güden şirketler yaratmaktı. Ancak, hükümet büyük işletmelerin mülkiyet haklarını düzenleyen eski Sovyet kurumsal düzenlemeleri değiştirme konusunda başarısız olmuştur. Başka bir ifadeyle, uygulamaya konulan bu ekonomik programın ilk yıllarında mülkiyet haklarının tahsisi piyasa ilkelerine göre gerçekleşmemiştir.²⁰ Geçiş döneminin ilk yıllarında üretim azalırken yatırımlar üretimden daha hızlı azalmış, yatırımların genişlemesi neredeyse durmuş ve yatırımların amortismanı minimum düzeyde gerçekleşmiştir.²¹ 1998 ekonomik krizi siyaset alanında da krize yol açmış, 1998-2000 arasında beş defa başbakan değişmiştir. 2000 yılına kadar istikrarsız bir ekonomik yapıya sahip Rusya 2000'li yılların ardından siyasi istikrarın da katkısıyla iyi bir ekonomik performans sergilemeye başlamıştır. Bu çalkantılı dönemin başarılı şekilde atlattılmasında SSCB'den kalan zengin mirasın da oldukça etkili olduğunu belirtmek gerekir. Ekonomik altyapı ve ağır sanayi bakımından dünyada önde gelen ülkelerden biri sayılan SSCB ayrıca doğal kaynaklar, yani yeraltı ve yerüstü zenginlikler açısından da dünyanın en zengin ülkesi durumundaydı.²² Serbest piyasa ekonomisine geçiş dönemi boyunca dış ticaret dengesi diğer makroekonomik göstergelere kıyasla daha olumlu bir gelişme sergilemiştir. Genelde fazla veren cari

** İşgücüne Katılım Oranı

*** Dünya Bankası tarafından hesaplanmıştır

**** Cari İşlemler Dengesi / GSYİH

¹⁹ Serhat Yüksel, "Rusya Ekonomisinde Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkileri", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 53/614 (2016): 45.

²⁰ Aydın, "Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu": 168.

²¹ Roland Götz, "Die russische Wirtschaft braucht keinen Kurswechsel, sondern die Fortentwicklung begonnener Reformen", *Berliner Wissenschafts-Verlag* 47/8 (August 1997): 774.

²² Bulut, "SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu'nda Serbest Piyasaya Geçiş": 15.

işlemler hesabı, Rusya'ya önemli miktarda döviz girişine neden oldu ve vadesi gelen borç servisinin kapatılmasını mümkün kıldı. Bu bağlamda, 17 Ağustos 1998'de patlak veren finansal kriz sonucunda Rus Ruble'sinin ABD Doları ve diğer para birimleri karşısında güçlü bir şekilde değer kaybetmesi, Rusya'nın ihracat atılımını teşvik ettiği ve ithalat artışını sınırladığı için ticaret dengesindeki fazlanın büyümesini destekledi. 2000 yılında, Rusya Federasyonu'nun ihracatı 1999 yılına kıyasla %41 artarak 102,8 milyar ABD Doları ve ithalatı ise önceki yıla göre %11,5 artışla 33,8 milyar ABD Doları olarak gerçekleşti. Böylece bir önceki yıl 42,6 milyar ABD Doları olan dış ticaret fazlası 2000 yılında 69 milyar ABD Dolarına ulaştı.²³

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye ve Rusya arasında özellikle kayıt dışı ticaretin geliştiği gözlenmiştir. Bu bağlamda SSCB'nin son yıllarında artmaya başlayan kayıt dışı ticaret daha da yaygınlaşırken Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanan ülkeler ile gerçekleştirdiği dış ticaret de önemli oranda kayıt dışı bir nitelik kazanmıştır. İstanbul'da Laleli bölgesinde kurulan ve "bavul ticareti" olarak adlandırılan piyasa, Türkiye ile Rusya ekonomik ilişkilerine yönelik analizin eksik kalmaması için dikkate alınması gereken bir olgudur. Bavul ticareti esasen Perestroyka ve Glasnost politikalarının uygulandığı dönemde başlamış, 1990'lı yıllarda yaygın hale gelmiştir. Rusya'nın uyguladığı kısıtlayıcı önlemler sonucu zamanla kademeli olarak etkisini kaybeden bu kayıt dışı ticaret, yine de 2014 yılında Türkiye için yaklaşık 8,5 milyar dolar tutarında bir ihracat değerine tekabül edebilmiştir. Laleli piyasasında çoğunlukla ev eşyaları, deri ve tekstil gibi tüketim malları işlem görmüştür.²⁴ 1995 yılında zirve yaptıktan sonra azalmaya başlayan bavul ticaretinin toplam hacmi 1999 yılında en düşük değerine (2,26 milyar dolar) ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren Laleli piyasası ticaret hacmi dalgalı bir seyir izlemiş ve 2014 yılında tekrar en yüksek değerine ulaşmıştır. Bavul ticareti, 1996 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının %38'ni oluştururken 2014 yılında bu oran %5,2 olarak ölçülmüştür. Bavul ticaretinin toplam ihracat içindeki payının azalmasının sebebi Rusya ile ticaretin azalmasının yanı sıra ziyade Türkiye'nin toplam ihracatının önemli bir artış göstermesidir. Türkiye'nin toplam ihracatı 1996 yılında yaklaşık 23 milyar dolar iken 2014 yılında 150 milyar Doları aşmıştır. Dolayısıyla Rusya'nın toplam ihracat içindeki payı ve dolayısıyla da bavul ticaretinin payı küçülmüştür. Bavul ticaretinin dalgalı bir seyir izlemesinin arkasındaki sebeplerin başında Rusya'nın bavul ticareti konusundaki siyasi ve ekonomik kararları gelmektedir. Ayrıca 1998'de Rusya'da ortaya çıkan ekonomik kriz ve bu krizin ardından rublede yaşanan keskin devalüasyon da bavul ticareti hacminde önemli derecede düşüşe yol bir başka faktördür. Başka bir ifadeyle rublenin değer kaybetmesi ile birlikte Türk ürünleri Ruslar için daha pahalı hale gelmiş ve iki ülke arasındaki bavul ticareti önemli ölçüde azalmıştır.²⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye, Karadeniz'e kıyısı olan

²³ Vladimir Pankov, "Die Russische Wirtschaft zu Beginn des 21. Jahrhunderts", *Wirtschaft und Gesellschaft* 27/2 (2001): 209.

²⁴ Soli Özel ve Belkis Gökçe Uçar, "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu", *EDAM Dış Politika & Güvenlik* 11 (Temmuz 2019): 7.

²⁵ Kenan Aydın, Emrah Bulut ve Laçın İdil Öztüğ, "The Economic Impact of the Suitcase Trade on Foreign Trade: A Regional Analysis of the Laleli Market", *International Business Research* 9/10 (2016): 15.

ülkelerle ekonomik bağları güçlendirmek amacıyla Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü'nün (KEİ) kurulmasına öncülük etmiştir. İlk kez 1990 yılının başında gündeme gelen KEİ anlaşması, 25 Haziran 1992'de İstanbul'da düzenlenen Zirve Toplantısı'nda imzalandı ve böylece resmi statü kazandı. KEİ'nin amacı üye devletler arasında bilimsel, teknolojik, ekonomik ve ticari iş geliştirmeleri olarak belirlenmişti. Öncelikle, bölge ülkeleri arasındaki ticaretin artırılması ve ticarete engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. Uzun dönemli amaç ise, bölge ülkeleri arasında ekonomik ilişkileri daha fazla geliştirebilmek için kişi, mal, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamaktır.²⁶ Başlangıçta Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında bir "serbest ticaret bölgesinin" oluşturulması amaçlanırken daha sonra kuruluşun bir ekonomik iş birliği projesine dönüştürüldüğü görülmektedir. Ancak KEİ kurucuları tarafından amaçlanan bir kuruluşa dönüşmemiş, ekonomik iş birliği anlamında da başarısı sınırlı kalan bir proje olmuştur. Ayrıca, 1992 yılında kurulan Türk-Rus Karma Ekonomik Komisyonu 1996 yılına kadar bilimsel, teknolojik, ekonomik, kültürel konuları ve turizmi kapsayan 20'den fazla anlaşmanın imzalanmasının temellerini oluşturmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında jeopolitik rekabetten kaynaklı sorunlara rağmen, iki taraf arasındaki ticaret inişli çıkışlı olmakla birlikte kademeli olarak gelişme kaydetmiş, 1992 yılındaki 1,84 milyar dolarlık ticaret hacmi, 2008 yılında en yüksek değerine, 38 milyar dolara ulaşmıştır. 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki ticaret dengesinin Rusya lehine olmasına karşılık bu farkın dramatik boyutlarda olmadığı görülmektedir. Buna karşılık, 2000'li yılların başından itibaren dış ticaret dengesinin Türkiye aleyhine hızla bozulduğu ve 2008 yılında Rusya ile ticarete yaklaşık 25 milyar dolar seviyesinde açık ile zirve yaptığı görülmektedir. Türkiye'nin enerji konusunda dışa bağımlı olması ve dolayısıyla Rusya'dan ithal edilen enerji bu dış ticaret açığının temel sebebidir.²⁷

Aşağıda Şekil 1'de de görüldüğü gibi 1992-2000 arasında Türkiye Rusya'ya karşı her yıl dış ticaret açığı vermiştir. 2000 yılında iki ülke arasındaki dış ticaret Türkiye aleyhine yaklaşık 3 milyar dolar ile en yüksek değerine ulaşmıştır. 1992-1997 yılları arasında Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı %367 oranında artarken, Rusya ile toplam ticaret hacmi %177 oranında artış göstermiş ve Rusya Türkiye için ikinci en önemli ticaret partneri konumuna gelmiştir. Türkiye'nin ihracatının ve toplam ticaret hacminin bu derece artmasında Türkiye ile Rusya arasındaki bavul ticareti önemli rol oynamıştır. 1997 yılından itibaren Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı kademeli olarak azalırken, ithalatı artmaya devam etmiştir. 1998 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından rublenin yaklaşık %40 oranında değer kaybetmesi Rusya'nın uluslararası ticarete rekabet gücünü arttırarak hem toplam ihracatının hem de Türkiye'ye ihracatının artmasına önemli katkı sağlamıştır.²⁸ Rusya'nın toplam dış ticaretinde gelişme yakından incelendiğinde 1994-2000 arasında ihracatının 66 milyar dolardan yaklaşık 100 milyar dolara yükseldiği, toplam ithalatının ise 48 milyar dolardan 42 milyar dolara düştüğü görülmektedir. Bu gelişme sonucunda 2000 yılına gelindiğinde dış ticaret fazlası 1994 yılına kıyasla 3 kat

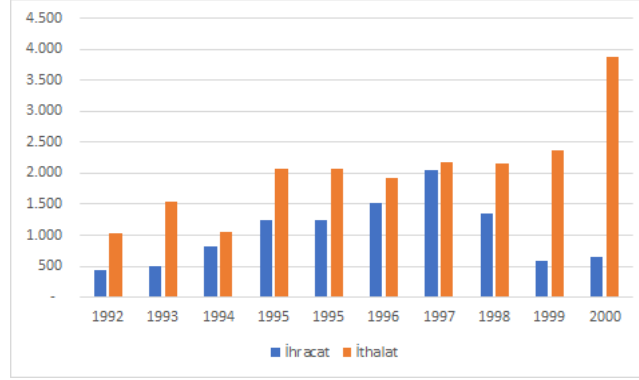
²⁶ Alaeddin Yalçınkaya, "Kuruluşundan Günümüze Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 5/Özel Sayı (Nisan 2017): 3-5.

²⁷ Özel ve Uçar, "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu": 10-11.

²⁸ Sariaslan, "Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile İlişkilerinde Ekonominin Rolü": 183-185.

artmış ve 57 milyar dolar ile en yüksek değerine ulaşmıştır²⁹

Şekil 1: Türkiye-Rusya Arasında Dış Ticaret: 1992-2000 (Milyon Dolar)³⁰

İncelenen bu dönemde Rusya'da ekonominin toparlanması ve istikrarın sağlanmasında önemli faktörlerin başında doğal gaz ve petrol fiyatlarındaki artış gelmektedir. Hem toplam üretimin artması hem de dış ticarete sergilenen olumlu performansın sergilenmesi konusunda ayrıca reel ücretlerin azalması ile birlikte gerçekleşen maliyet avantajının da önemli payı vardır. Bu konuda bir başka faktör de rublenin değerinin düşük tutulması ve böylece dış ticarete rekabet avantajının sağlanmasıdır.³¹

Putin yönetiminin ilk yılları Türk-Rus ilişkilerinde doruk noktası olarak kabul edilen iki dönemden biri olarak görülmektedir. İki ülkenin tarihine bakıldığında 2000'li yıllarda yaşanan "dostluk" 1920'lerde Lenin ve Atatürk yönetimindeki "samimi" ilişkileri hatırlatmaktadır. 2001 yılında Rusya ve Türkiye'nin dışişleri bakanları İgor İvanov ve İsmail Cem tarafından imzalanan Avrasya'da iş birliği için ortak eylem planını iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine ivme kazandırmıştır. Aralık 2004'te Putin'in Ankara'yı ziyareti 1970'lerden bu yana cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olma özelliği taşımaktadır. "Dostluğun altın on yılı"nın diğer önemli olayları, Mersin'de Akkuyu nükleer santralının inşasına ilişkin anlaşmanın imzalanması ve karşılıklı vize muafiyetidir.³²

4) Son Dönemde Rusya ve Türkiye Arasında Dış Ticaret

2001 yılında Türkiye'de yaşanan mali kriz, Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ticari ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Türkiye'de yaşanan devalüasyon Türk ihracatçı firmalar adına rekabet ortamı yaratmış ve 2000 yılından itibaren Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı yeniden artmaya başlamıştır. 2002 yılında Rusya, Türkiye'nin mal ihraç ettiği ülkeler arasında altıncı, Türkiye'nin mal ithal ettiği ülkeler arasında ise üçüncü sırada yer aldı. 2000'li yılların başından itibaren artan ikili ticaret ilişkisinde Rusya'nın Türkiye'ye ihracatı, Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının dört katından fazladır. 2004 yılında Rusya'nın Türkiye'den yaptığı ithalatta en büyük payı %84 ile mamul mallar oluştururken

²⁹ OECD, <https://www.oecd.org/> ve Rosstat, <https://eng.rosstat.gov.ru/>.

³⁰ Kaynak: TÜİK

³¹ Aydın, "Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu": 172.

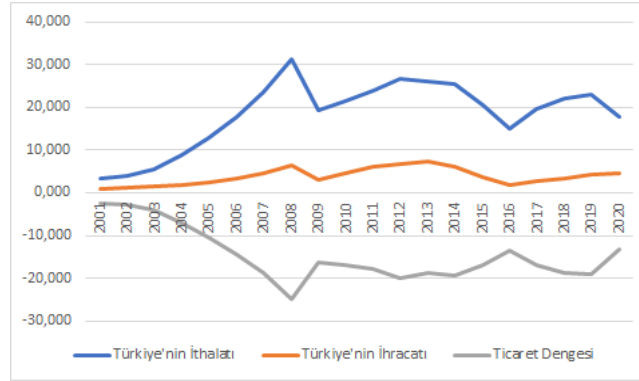
³² Isachenko, "Türkei und Russland": 13.

Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalatın %41'i enerji kaynakları ve %19'u demir-çelik sektöründe gerçekleşmiştir. 2003 ve 2004 yıllarında ithalattaki artış ihracat artışını aşmaya devam etmiş ve Türkiye aleyhine dış ticaret açığı hızla büyümüştür. Türkiye'nin Rusya ile ticaretinde, büyük oranda enerji ithalatı nedeniyle, açık vermesine rağmen, Rusya'dan gelen turistlerden elde edilen gelirler ve bu ülkede gerçekleştirilen inşaat projeleri bu açığın kapanmasına kısmen de olsa yardımcı olmuştur. Türk şirketlerinin yer aldığı büyük işletmeler Rusya'da ağırlıklı olarak inşaat, alışveriş merkezleri, perakende, bira fabrikaları, elektronik eşya ve beyaz eşya üretimi, cam üretimi, pencere, enerji santralleri ve tekstil sektörlerinde faaliyet göstermişlerdir. 2000'li yıllarda Türk müteahhitlik şirketlerinin özellikle Rus inşaat sektörünün en aktif oyuncularına haline gelmiştir. Sözü edilen dönemde Rus inşaat sektöründe faaliyet gösteren 766 yabancı firmadan yaklaşık 150'si Türkiye merkezlidir.³³

2000 yılından sonra, 2008 küresel kriz dönemi hariç, Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 2013 yılına kadar düzenli bir şekilde artarak yaklaşık 7 milyar dolar ile maksimum değerine ulaştıktan sonra azalmaya başlamıştır. Son 20 yılda Türkiye'nin yıllık ortalama ihracatı 3,8 milyar dolar iken ithalatı 18,4 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiş ve böylece Rusya'ya karşı toplam 292 milyar dolar dış ticaret açığı verilmiştir. Türkiye'nin ithalatı 2008 yılında 31 milyar dolara yükseldikten sonra dalgalı bir seyir izleyerek azalma göstermiştir. Şekil 2'ye göre 2000 yılından günümüze kadar iki ülke arasındaki dış ticaretin gelişiminde iki önemli kırılma noktası dikkat çekmektedir. Birincisi 2008 yılında yaşanan küresel finans kriz, ikincisi 2015 yılında Rusya'ya ait savaş uçağının Türkiye-Suriye sınırında düşürülmesidir. Yaşanan küresel kriz sonucunda Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı iki kattan fazla azalırken, ithalatı ise yaklaşık %60 azalmıştır. Benzer şekilde uçak krizi de iki ülkenin dış ticaret hacminde daralmaya yol açmıştır. Uçak krizinin ardından Rusya tarafından Türkiye'ye yönelik siyasi, ekonomik ve ticari yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Uygulanan yaptırımlar kapsamında, Türkiye'den bazı gıda ürünlerinin ithalatının durdurulması kararı alınmış, Türkiye'de üretilen belirli ürünlere Rusya'ya giriş yasağı getirilmiş, iki ülke arasında yapılan uçuşlar durdurulmuş, Türk vatandaşlara Rusya'ya seyahatlerinde vize uygulaması başlatılmıştır. Ayrıca Rusya Türkiye'nin güvenli bir ülke olmadığı uyarısını yapmasının ardından turizm şirketleri Türkiye'de tatil paketlerini iptal etmiştir.³⁴ Bu gelişmeler sonucunda 2015 yılında yaklaşık 24 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2016 yılında 17 milyar dolara düşmüştür. İki ülke arasında siyasi ilişkilerin düzelmesi ile birlikte dış ticaret hacmi tekrar artmaya başlamış ve 2019 yılında 27 milyar doların üzerine çıkmıştır. Covid 19 pandemisi ile birlikte 2020 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi azalarak yaklaşık olarak 22 milyar dolar düzeyine inmiştir.

³³ Mohamad Arafat and Luqman O. Mahmood Alnuaimy, "The Turkish-Russian Relations in the Era of AKP", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi* 13/2 (2011): 118-120.

³⁴ Zişan Y. Kılıçkan, "Uçak Krizi Öncesi Ve Sonrasında Türkiye- Rusya Ekonomik İlişkilerinin Analizi", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 56/2 (2021): 1292.

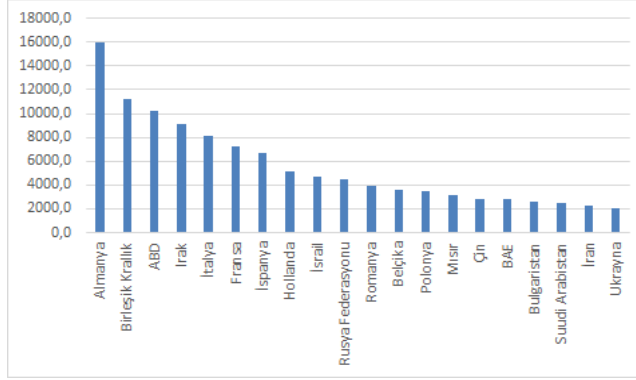
Şekil 2: 2001 Sonrası Türkiye-Rusya Arasında Ticaretin Gelişimi (Milyon Dolar)³⁵

2001 yılında Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat toplam ithalatının %8'i iken 2019 yılına gelindiğinde %10'una yükselmiştir. Takip eden dönemde pandemi sebebiyle azalarak tekrar %8 seviyesine inmiştir. Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının toplam ihracatına oranı ise sadece %2 düzeyinde kalmıştır. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat 2001 yılına kıyasla 2020 yılında 4,5 kat artmasına rağmen bu ülkeye olan ihracatın toplam ihracat içindeki payı sabit kalmıştır. Bu dönemde ikili ticarete Türkiye'nin Rusya'ya karşı dış ticaret açığı yaklaşık 5 kat artmıştır. Dış ticaret açığındaki bu gelişmenin temel sebebi, Türkiye'nin Rus doğalgaz ve petrolüne olan bağımlılığının artmasıdır.³⁶

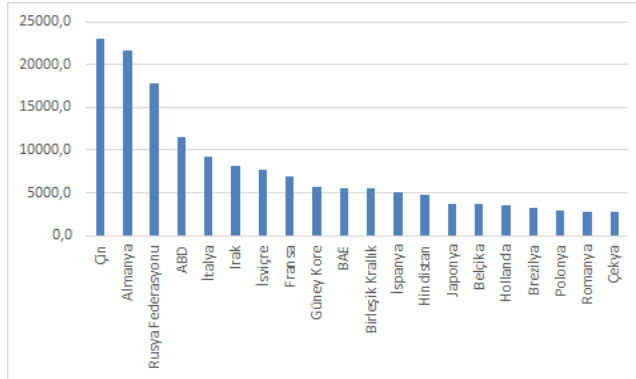
2020 yılında Rusya Federasyonu 4,5 milyar dolar ile Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasında 10. sırada yer almaktadır (Şekil 3). Rusya'nın Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %2,7 düzeyindedir. Yaklaşık 16 milyar dolar ile en fazla ihracat yapılan Almanya Türkiye'nin toplam ihracatının %9,4'ünü karşılamaktadır. Son döneme yakından bakıldığında uçak krizi olarak bilinen gelişmenin Rusya'ya ihracat açısından bir kırılma noktası oluşturduğu görülmektedir. 2013 ve 2014 yıllarında en fazla ihracat yapılan ülkeler arasında sırasıyla beşinci ve altıncı konumda yer alan Rusya krizin yaşandığı 2015 yılından itibaren önemli bir partner olmaktan çıkmıştır. 2016 yılında Rusya'ya yapılan ihracat %51 oranında azalma göstermiş ve Rusya ihracat yapılan ülkeler arasında 18. sıraya gerilemiştir. Sonraki yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle birlikte Rusya tekrar dış ticarete önemi artan bir ülke konumuna yükselmiştir. 2021 yılının sadece ilk sekiz ayında Rusya'ya yapılan ihracat 3,5 milyar dolara ulaşmış ve bu değerle Rusya en fazla ihracat yapılan ülkeler arasında sekizinci sıraya yükselmiştir (TÜİK). Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının pandeminin yaşandığı 2020 yılında da artmaya devam etmesi kayda değer bir gelişmedir.

³⁵ Kaynak: Trade Map ve TÜİK

³⁶ Ayşe E. Ünal, "İkili Dış Ticaret Dengesi ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye-Rusya Örneği". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/2 (2021): 545-546.

Şekil 3: 2020 Yılında Türkiye'nin En Fazla İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)³⁷

Şekil 4, Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeleri göstermektedir. Şekilde Rusya'nın en önemli ticaret partnerleri arasında yer aldığı görülmektedir. 2020 itibarıyla yaklaşık 18 milyar dolar ile Türkiye'nin toplam ithalatının %8'ini karşılayan Rusya en fazla ithalat yapılan ülkeler arasında üçüncü sıradadır. Bu dönemde en fazla ithalat yapılan ülkeler arasında ilk sırada yer alan Çin'in toplam ithalattaki payı %10,5 seviyesindedir. Türkiye'nin toplam ithalatında en fazla paya sahip 2. ülke Almanya'dır. İhracatta olduğu gibi Rusya'dan gerçekleştirilen ithalat da 2015 yılında yaşanan siyasi krizden olumsuz etkilenmiştir. 2013 ve 2014 yıllarında yaklaşık 26 milyar dolar civarında gerçekleşen ithalat 2016 yılında hızlı bir şekilde düşerek 15,5 milyar dolar düzeyine inmiştir. Aynı yılda Rusya'dan yapılan ithalatın bir önceki yıla göre değeri ise %25 azalmıştır. Rusya ile siyasi ilişkilerin düzelmesine paralel şekilde ithalat hacmi de artarak 2019 yılında 23 milyar dolara ulaşmış ve Rusya en fazla ithalat yapılan ülkeler arasında birinci sıraya yükselmiştir. 2020 yılında ise pandemi sebebiyle önceki yıla kıyasla yaklaşık %22 azalan ithalat sebebiyle Rusya en önemli ticaret partneri olmaktan çıkmış, 3. Sıraya gerilemiştir. 2021 yılında tekrar artma eğilimine giren ithalat bu yılın henüz ilk sekiz ayında bir önceki yılın toplam değerine ulaşmış ve böylece Rusya tekrar en çok ithalatın yapıldığı ülkeler arasında birinci sıraya yerleşmiştir (TÜİK).

Şekil 4: 2020 Yılında Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyon Dolar)³⁸³⁷ Kaynak: TÜİK³⁸ Kaynak: TÜİK

Tablo 4’de Türkiye’nin Rusya’dan son üç yılda en fazla ithal ettiği ilk on ürün yer almaktadır.³⁹ Tabloya göre Türkiye’nin Rusya’dan ithal ettiği ürünlerin başında mineral yakıtlar gelmektedir. Mineral yakıtlar ve türev ürünleri, yani enerji ithalatının Türkiye’nin Rusya’dan yaptığı toplam ithalat içindeki payı 2019 yılında %63, 2020 yılında %46 seviyesindedir. Bu ürün grubu için 2019 yılında Türkiye’nin toplam ithalatı 41,7 milyar dolar tutarındadır. Başka bir ifadeyle 2019 yılında Türkiye mineral yakıtlar ve bunların türevi ürünlerin toplam ithalatının yarısından fazlasını Rusya’dan karşılamıştır. Aynı dönemde Rusya’nın toplam enerji ihracatı içinde Türkiye’nin payı sadece %6,5 civarındadır. 2019 yılında Rusya toplam 221 milyar dolarlık enerji ihraç ederken, bunun sadece 14,5 milyar dolarlık kısmını Türkiye’ye satmıştır. Başka bir deyişle enerji ithalatında Türkiye büyük oranda Rusya’ya bağımlı iken Rusya’nın enerji ihracatında Türkiye önemli bir pazar konumunda değildir.⁴⁰ Benzer şekilde demir-çelik ithalatında da Rusya Türkiye için önemli bir ticaret ortağı konumundadır. Türkiye, son üç yılın ortalaması alındığında, toplam demir-çelik ithalatının yaklaşık %10’unun bu ülkeden karşılanmaktadır. Tablo 4’de dikkat çeken bir diğer husus ise Türkiye’nin Rusya’dan ithal ettiği ürün grubu arasında hububatın üçüncü sırada yer almasıdır. 2020 yılında pandemi dolayısıyla neredeyse tüm ürünlerde ithalat azalırken Rusya’dan yapılan hububat ithalatının artması dikkat çeken bir gelişmedir. 2020 yılında 1,7 milyar dolara ulaşan hububat ithalatı 2018 yılına kıyasla %22 artarken 2010 yılına göre 4,5 kat ve 2002 yılına göre 37 kat artış göstermiştir.⁴¹ Bu bağlamda, enerji dışında tarım ürünlerinde de Türkiye’nin Rusya’ya bağımlılığında artış eğilimi gözlenmektedir.

Son üç yılın ortalaması dikkate alındığında Rusya’nın yıllık toplam hububat ihracatı içinde Türkiye’nin payı %18 civarındadır. Bu arada Rusya’nın, hububat ürün grubunda en önemli paya sahip buğday üretiminde ve ticaretinde de dünyada söz sahibi ülke konumunda olduğu belirtmek gerekir. Rusya, Buğday ihracatında 2018/19 yıllarında yaklaşık %20’lik bir oranla dünyada ilk sırada yer almıştır. Diğer taraftan yılda ortalama 6,4 milyon ton buğday ithal eden Türkiye dünya ithalatında %3,7 paya sahiptir.⁴² Rusya’nın toplam ihracat rakamlarına bakıldığında ise son dönemde oldukça dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2018 yılında tüm ülkelere yapılan toplam ihracat 450 milyar dolar iken 2019 yılında 426 milyar dolara düşmüştür.

³⁹ Sıralama 2020 yılına göre yapılmıştır.

⁴⁰ 2020 yılında pandemi dolayısıyla küresel ticaret oldukça istikrarsız bir dönem yaşamış, ticaret hacmi önemli ölçüde daralırken bu daralma ülkeden ülkeye önemli farklılıklar göstermiştir. Bu sebeple genel eğilimi daha sağlıklı yansıttığı için güncel veri olarak 2020 yerine 2019 yılının dikkate alınmasının daha anlamlı olduğu söylenebilir.

⁴¹ Son yıllarda Türkiye’nin toplam hububat ithalatında da benzer şekilde önemli ölçüde artış dikkat çekmektedir. Türkiye 2018 yılında yaklaşık 2 milyar dolarlık hububat ithal ederken 2019 yılında %74 oranında artmıştır. 2020 yılında ise pandemiye rağmen artmaya devam etmiş (önceki yıla kıyasla %62 oranında) ve 3,3 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Yakın döneme kadar tarım ülkesi olarak nitelenen Türkiye’nin toplam hububat ithalatı son 10 yılda 4 kat son 20 yılda ise 8 kat artmıştır (Trade Map).

⁴² Erdoğan Güneş ve Emrah Turmuş, “Dünyada ve Türkiye’de Gıda Güvenliği/Güvencesinin Hububat Sektörü Yönüyle Değerlendirilmesi”, Türkiye Biyoetik Dergisi 7/3 (2020): 132.

Tablo 4: Türkiye'nin Rusya'dan İthalatında ilk 10 Ürün (Bin Dolar)⁴³

	2018	2019	2020
Tüm Ürünler	21989574	23116867	17829236
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler...	13070588	14580341	8308482
Demir ve çelik	3930653	3182932	2670199
Hububat	1396111	1658442	1711858
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	620720	1105638	1055582
Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	255128	329493	538964
Bakır ve bakırdan eşya	648255	281237	537561
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası...	36391	49080	437748
Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman	25409	159949	354894
Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	283908	308694	352365
İnorganik kimyasallar, kıymetli metal, radyoaktif element, metal ve izotopların organik-anorganik bileşikleri	244329	247131	269597
Plastikler ve mamulleri	65403	79035	241367

Tablo 5, Türkiye'nin Rusya'ya ihrac ettiği ilk 10 ürünü göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı, bu ülkeden yaptığı ithalatın altıda biri kadardır. 2019 yılında Türkiye Rusya ile ikili ticarete yaklaşık 20 milyar açık vermiştir. Son 3 yılda Türkiye'nin Rusya'ya yıllık ortalama ihracatı 4 milyar dolar civarındadır. Bu rakam Türkiye'nin aynı dönemde ortalama yıllık toplam ihracatının %2'sinden daha azdır. Benzer şekilde Rusya'nın ortalama yıllık toplam ithalatı içinde Türkiye'nin payı %2'den daha düşüktür. Son dönemde Türkiye'nin ihrac ettiği ürünlerin başında meyveler, özellikle kabuklu meyveler ilk sırada yer almaktadır. Bu ürün grubu 2020 yılı toplam ihracatının yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Bu ürün grubunu "kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları" ve "Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları" izlemektedir. Ancak her üç kalemden de yıllık toplam ihracat 1 milyar doların altında kalmaktadır.

Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat ürün gruplarına göre sınıflandırıldığında da Rusya'nın payının çok düşük olduğu görülmektedir. Örneğin 2019 yılında "Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı" için Türkiye'nin toplam ihracatı 27 milyar dolar iken Rusya'nın payı sadece 350 milyon dolar düzeyindedir. Görüldüğü gibi Türk-Rus ticari ilişkilerinin temel özelliği Rusya'nın ihracatının hakimiyetidir. 1990'lı yıllar ile kıyaslandığında son yıllarda Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı oldukça cüzi miktarda artmıştır. Yukarıda Şekil 2'de yer alan verilere göre 1997 yılında 2 milyar dolar (bu dönemde gerçekleşen en yüksek değer) seviyesinde gerçekleşen ihracat son üç yılda yıllık ortalama ancak 4,5 milyar dolara ulaşmıştır. Buna karşılık 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Rusya'dan ithalatı yaklaşık 2,5 milyar dolar iken (1990'lı yılların en yüksek değeri) son 3 yılın ortalaması 22 milyar

⁴³ Kaynak: Trade Map ve TÜİK

dolara çıkmış, yani yaklaşık 8 kat artmıştır. Başka bir deyişle Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin yapısı, Türkiye aleyhine asimetrik bir karşılıklı bağımlılığa işaret etmektedir. Türkiye, 2010 yılında toplam 38 milyar metreküp doğal gaz ithalatının 17,5 milyar metreküpünü, yani yaklaşık %46'sını Rusya'dan tedarik ediyordu. Son on yılda Türkiye, doğal gaz ithalatında, Azerbaycan ve İran'ın da yardımıyla Rusya'nın payı azalmış olmakla birlikte hala 16 milyar metreküp (toplam doğal gaz ithalatının %33'ü) seviyesindedir⁴⁴.

Tablo 5: Türkiye'nin Rusya'ya İhracatında ilk 10 Ürün (Bin Dolar)⁴⁵

	2018	2019	2020
Tüm Ürünler	3399827	4153202	4506813
Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler	636030	656264	880772
Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	400852	525773	618508
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, parça...	335693	402708	350065
Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları...	164822	187600	200289
Plastikler ve mamulleri	147532	187244	186378
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	104151	133384	104390
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	73770	132725	123896
Örme giyim eşyası ve aksesuarı	110558	132278	109490
Demir veya çelikten eşya	89172	131246	146044
Örme eşya	84338	117472	124451

Rusya ile dış ticarete önemli ölçüde açık veren Türkiye bu açığın bir kısmını hizmet ihracı ile daha doğrusu turizm geliri ile kapatmaktadır.⁴⁶ 2011 yılında iki ülke arasında seyahat vizelerinin karşılıklı kaldırılmasıyla birlikte Rusya'dan gelen turist sayısında kayda değer bir artış olmuştur. Aşağıda grafikte de görüldüğü gibi 2000 yılından itibaren düzenli olarak artış gösteren Rus turist sayısı 2019 da 7 milyonu aşarak en yüksek düzeye ulaşmıştır. Şekil 5'e göre Rusya'dan gelen turist sayısında 2016 ve 2010 yıllarında önemli düşüşler gerçekleşmiştir. 2002 yılında Rusya'dan gelen turist sayısı 667 bin iken 2014 yılına gelindiğinde önemli ölçüde artarak 4,5 milyona ulaşmıştır. Aynı dönemde Rus turistlerin toplam yabancı turistler içindeki payı iki kat artarak %12'ye yükselmiştir. TÜİK verilerine göre 2014 yılı için turist başına ortalama harcama (828 dolar) dikkate alındığında 3,7 milyar dolarlık bir turizm geliri söz konusudur.

2015 yılında uçak krizi ile birlikte Rusya dış ticarete olduğu gibi turizmde de yaptırımlar uygulanmış, Türkiye'nin Rus vatandaşları için yeterince güvenli bir ülke olmadığını belirtmiş ve Rus turizm şirketleri Türkiye tatil rezervasyonlarını iptal etmiştir. Bu gelişmelerin ardından Rusya'dan gelen turist sayısı azalarak 2016 yılında 855 bin sayısı ile son dönemlerin en düşük değerine ulaşmıştır. Krizin çözülmesi ile birlikte artan turist sayısı pandemi sürecinde tekrar düşüş göstermiştir. 2019 yılında Rus turistlerin toplam

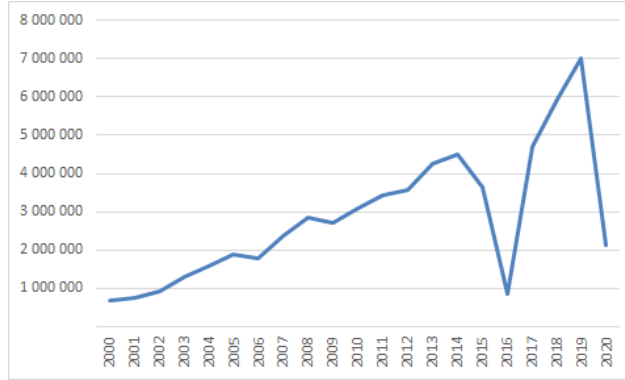
⁴⁴ Isachenko, "Türkei und Russland": 14.

⁴⁵ Kaynak: Trade Map ve TÜİK

⁴⁶ Askeri alandaki iş birliği dikkate alınmadığında Türkiye'nin Rusya ile ekonomik ilişkilerinde ilk sırada yer alan Turizmi sırasıyla, müteahhitlik hizmetleri ve Proje işleri (Rusya'daki Türk Firmaları ve Türkiye'deki Rus Firmaları) takip etmektedir. Bu bağlamda, Rusya'da iş yapan Türk müteahhitlerin toplam proje bedelinin yıllık 4 milyar doları aştığı tahmin edilmektedir. Bk. Kılıçkan, "Uçak Krizi Öncesi Ve Sonrasında Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinin Analizi".

yabancı turistler içindeki payı %16 olarak ölçülmüştür. Kültür ve Turizm Bakanlığı kaynaklarına göre Türkiye'yi en çok ziyaret eden turistler Almanya, Hollanda ve Rusya vatandaşları olarak kayıtlara geçmektedir. Bu üç ülkeden Türkiye'ye gelen turistler toplam yabancı turistlerin %30'luk kısmını oluşturmaktadır. Özellikle son dönemde Rus vatandaşları birinci sırada yer almaktadır. Böylece Rusya ile ikili ticarete mal ticaret dengesi önemli boyutta cari açık oluşmasına yol açarken Rusya'ya hizmet ihracatının önemli bir kalemi olan turizm cari açığı azaltıcı yönde etki yapmaktadır.

Şekil 5: Türkiye'ye Gelen Rus Turist Sayısı (Bin Kişi) ⁴⁷

2021 yılının ilk sekiz ayında 2,5 milyona ulaşan Rus turist sayısının yıl sonu itibarıyla 4 milyonu geçeceği tahmin edilmektedir. Rus turist sayısının artması Türkiye için cari açığın azalması konusunda hayati öneme sahiptir. Türkiye Rusya'dan doğal kaynak satın alırken Rusya Türkiye'den gıda, tekstil vb. ürünler satın almaktadır. Bu sebeple ülke arasındaki dış ticaret Rusya'nın lehine gelişmektedir. Türkiye Rusya'ya ihraç ettiği hiçbir ürün grubunda Rusya için birinci sırada değildir. Sebze ve yaş meyvede Rusya için Türkiye önemli bir ihracatçı olmakla beraber Rusya ihtiyaç duyduğunda alternatif kaynaklardan tedarik sağlayabilecek durumdadır. Diğer taraftan pek çok ürün grubunda Rusya pazarının en azından kısa vadede bir alternatifinin bulunmaması Türk üreticileri oldukça zor durumda bırakabilecek niteliktedir. Türkiye'nin özellikle doğal gaz tedarikinde önemli ölçüde Rusya'ya bağımlı olması zaman zaman hayata geçirilen Rus yaptırımları karşısında Türkiye'nin kırılganlığının artmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle Türk ihracat firmaları Rusya yerine alternatif bir pazar bulmakta zorlanırken hizmet ihracatının en önemli kalemi niteliğindeki turizm geliri açısından da Türkiye'nin Rus vatandaşları haricinde yakın tarihte bir alternatif yaratamayacağı aşikardır. Ayrıca Rusya'dan tedarik edilen doğal gaz miktarını azaltarak, alternatif kaynak bulmanın Türkiye için oldukça zor olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi Rusya'nın dış politikasındaki olumsuz değişikliklerden kolayca zarar görebilmektedir.⁴⁸

Sonuç

Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi sonrasında V. İ. Lenin yönetiminde kurulan Bolşevik iktidarı dönemin Ankara Hükümeti ile siyasi ve ekonomik

⁴⁷ Kaynak: TÜİK ve TURSAB

⁴⁸ Kılıçkan, "Uçak Krizi Öncesi Ve Sonrasında Türkiye- Rusya Ekonomik İlişkilerinin Analizi": 1304.

ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Ankara Hükümeti'ni ilk tanıyan devletlerden biri Lenin yönetimindeki Sovyet Rusya olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için iki ülke arasında önemli anlaşmalar imzalanmış ve ticaret hacminde kayda değer artışlar sağlanmıştır. İngiltere'nin her iki ülkenin ortak düşmanı olması 1920'li yılların başında başlayan Ankara Hükümeti ve Bolşevik yönetimindeki Sovyet Rusya arasındaki dostluğun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Moskova yönetimi kapitalist ülkeler karşısında sosyalist devrimi yaşatmaya ve geliştirmeye çalışırken Ankara Hükümeti'nin İngiltere'nin Anadolu'daki politikalarına karşı mücadelesi iki ülke arasında ekonomik ve siyasal iş birliğinin gelişmesine ivme kazandırmıştır.

Sonraki dönemlerde SSCB döneminde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler Türkiye ve Batı ülkeleri arasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Soğuk savaş döneminde Sosyalist ülkeler ve kapitalist ülkeler arasında yaşanan siyasi gerilimler iki ülkenin ekonomik ilişkilerinde en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gelişen ekonomik ilişkilerin İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) üyeliği ile birlikte kesintiye uğradığı; ancak 1960'lı yıllarda Türkiye'de uygulamaya konulan planlı ekonomi döneminde tekrar canlandığı görülmektedir. Planlı dönemde ekonomik ilişkilerde önemli adımlar atılmasına karşılık ikili dış ticaret hacminde önemli bir artış gerçekleşmediği gözlenmektedir. Bu dönemdeki ekonomik ilişkiler, daha ziyade Türkiye'de sanayileşme ve kalkınma politikalarının uygulanmasında SSCB'nin sağladığı çeşitli destekleri kapsamaktadır. Bu destekler eğitim, araştırma vb. konularda olduğu gibi doğrudan maddi yardımlar şeklinde de sağlanmıştır. İskenderun'da kurulan demir-çelik fabrikası, Seydişehir alüminyum fabrikası veya Aliğa petrol rafinerisi tesisi için Türkiye SSCB'den hem teknik destek hem de kredi almıştır. Bu süreçte dış ikili ticarete her iki ülke de birbiri için önemli partner olmaktan uzaktır. Örneğin Soğuk Savaş döneminin önemli bir bölümünü kapsayan 1950'li yıllardan 1980'li yıllara kadar Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminde SSCB'nin payı yaklaşık %4 veya daha da altında kalmıştır. Bu oran, 1972 yılında en yüksek değerine (%6,61) ulaştığında Sovyet Rusya Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkeler arasında sıralamada 5. sıraya yükselmiştir. Buna karşılık 1962 yılında ticaret hacmi içindeki payı %1,19 ve sıralamadaki yeri 18 olarak en düşük değerleri almıştır. Planlı dönemde Türkiye'nin dış ticaret partnerleri arasında ilk iki sırayı ABD ve Batı Almanya paylaşırken İngiltere'nin üçüncü en önemli ticaret partneri olduğu görülmektedir. SSCB'nin son döneminde Glasnost ve Perestroyka sürecinde iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin ve dış ticaretin tekrar önem kazandığı görülmektedir. 1980 yılların ikinci yarısında ikili dış ticaret kapsamında daha ziyade Türkiye'nin doğal gaz ithalatı ön plana çıkarken Türk inşaat firmalarının Rusya'da gerçekleştirecekleri projeler konusunda yapılan anlaşmalar ekonomik ilişkilerin merkezinde yer almıştır.

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında resmi ismiyle Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında dış ticaretin niteliğinde de değişim yaşanmıştır. Planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında coğrafi yakınlığın da sağladığı avantajla birlikte dış ticaret hacmi önemli miktarda artmıştır. 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki mal

ticaretinde İstanbul'un Aksaray semtinde kurulan Laleli Piyasası olarak da bilinen Bavul Ticareti ön plana çıkmıştır. Genellikle deri, tekstil ve ev eşyaları gibi tüketim mallarının işlem gördüğü piyasa 1996 yılında Türkiye'nin toplam ihracatında %38 oranında bir paya ulaşmıştır. 2000 sonrası dönemde serbest piyasa ekonomisine geçişin zorluklarını atlatan Rusya Putin yönetiminde önemli ekonomik başarılarla imza atmıştır. 1998 yılında yaşanan mai kriz sonrasında rublenin değer kaybetmesi, petrol fiyatının artması gibi gelişmeler sonucunda dış ticarete rekabet gücü artan Rusya, hem toplam ihracatı hem de Türkiye'ye yönelik ihracatını önemli ölçüde arttırmaya başlamış ve cari fazla veren ülkeler arasında yer almıştır. 2000 sonrası dönemde Türkiye ile ticaretinde, küresel krizin yaşandığı 2008 yılı hariç, her dönem fazla veren Rusya son 20 yılda Türkiye'ye karşı toplam 292 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir. Son dönemde iki ülke arasında dış ticarete önemli kırılma noktalarından biri de 2015 yılında Rusya'ya ait savaş uçağının Türkiye-Suriye sınırında düşürülmesi olmuştur. Uçak krizi olarak bilinen bu gelişme sonucunda Rusya Türkiye'ye karşı siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulamış ve bu yaptırımlar sonucunda iki ülke arasındaki ticaret hacminde önemli boyutlarda daralmalar yaşanmıştır. Yaşanan bu krizin sona ermesiyle birlikte dış ticaret hacmi tekrar artarak iki ülke birbiri için önemli partner konumuna gelmiştir. Ancak son dönemde dış ticaret hacmindeki ortaya çıkan artış Türkiye'nin Rusya'ya ihracatından ziyade Rusya'dan yapılan ithalatta kendini göstermiştir. Başka bir deyişle Rusya Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasında ön sıralarda yer almazken, en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında 2019 yılında birinci sırada, 2020 yılında üçüncü sıradadır.

Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği ürünlerin bileşenlerine bakıldığında mineral yakıtlar ve türev ürünleri, yani enerji ithalatının ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye 2019 yılında bu ürün grubunun toplam ithalatının yarısından fazlasını Rusya'dan karşılamıştır. Başka bir deyişle, başta doğal gaz olmak üzere enerji tüketiminde Rusya'ya bağımlı hale gelmiş Türkiye'nin, ikili ticarete ortaya çıkan dış açığı azaltabilmesi ancak bu ülkeden gelen turistler sayesinde mümkün olmaktadır. Bu durum, yani iki ülke arasında Türkiye aleyhine asimetrik dış ticaret yapısı, Rusya ile zaman zaman yaşanan siyasi gerilimler karşısında Türkiye'nin oldukça kırılğan olduğu anlamına gelmektedir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Arafat, Mohamad and Luqman O. Mahmood Alnuaimy. "The Turkish-Russian Relations in the Era of AKP". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi* 13/2 (2011): 103-133.
- Aydın, Kenan, Emrah Bulut ve L. İdil Öztığ. "The Economic Impact of the Suitcase Trade on Foreign Trade: A Regional Analysis of the Laleli Market", *International Business Research* 9/10 (2016): 13-24.
- Aydın, Yılmaz. "Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu". *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 4 (Kış 2020): 166-168.
- Bulut, Remzi. "SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu'nda Serbest Piyasaya Geçiş", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014): 7-19.
- Götz, Roland. "Die russische Wirtschaft braucht keinen Kurswechsel, sondern die Fortentwicklung begonnener Reformen". *Osteuropa* 47/8 (August 1997): 772-790.
- Güneş, Erdoğan ve Emrah Turmuş. "Dünyada ve Türkiye'de Gıda Güvenliği/Güvencesinin Hububat Sektörü Yönüyle Değerlendirilmesi". *Türkiye Biyoetik Dergisi* 7/3 (2020): 124-143.
- Isachenko, Daria. "Türkei und Russland: Die Logik einer konflikträchtigen Zusammenarbeit". *SWP-Studie* 16. Berlin: September 2021.
- Kılıçkan, Zışan Y. "Uçak Krizi Öncesi Ve Sonrasında Türkiye- Rusya Ekonomik İlişkilerinin Analizi". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 56/2 (2021): 1284-1312
- Korhan, Tuğba. "Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Yıllarında Türk-Rus Ticari Ve Ekonomik İlişkileri Üzerine". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/24 (2012): 91-104.
- Küçük, Yalçın. *Türkiye Üzerine Tezler: 1908-1998. C. 1*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2005.
- Küçük, Yalçın. *Türkiye Üzerine Tezler: 1908-1998. C. 2*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2005.
- Masumova, Nigyar R. "Russia and Turkey: Resetting Economic Partnership". *Perceptions* 23/2 (2018): 33-50.
- Özel, Soli ve U. Belkis Gökçe. "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu". *EDAM Dış Politika & Güvenlik* 11 (Temmuz 2019): 1-27
- Pankov, Vladimir. "Die Russische Wirtschaft zu Beginn des 21. Jahrhunderts". *Wirtschaft und Gesellschaft* 27/2 (2001): 187-218.
- Sarıaslan, Fatma. "Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile İlişkilerinde Ekonominin Rolü". *Avrasya İncelemeleri Dergisi* VIII/II (2019): 174-216
- Tokgöz, Erdinç. "Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük Dönem". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2011): 6-14.
- Ünal, E. Ayşe. "İkili Dış Ticaret Dengesi ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye-Rusya Örneği". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/2 (2021):

542-558.

Üzümcü, Adem. "Türkiye'de Ulusal Ekonominin İnşası", . Dikkaya, A. Üzümcü, & D. Özyakışır içinde, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin İktisadi Tarihi, Ankara: Savaş Yayınevi, 2018: 85-115.

Yalçınkaya, Alaeddin. "Kuruluşundan Günümüze Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 5/Özel Sayı (Nisan 2017): 1-6.

Yüksel, Serhat. "Rusya Ekonomisinde Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkileri". *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 53/614 (2016): 43-57.

Zengin, Eyüp. "Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri". *Avrasya İncelemeleri Dergisi* IV/1 (2015): 61-103.

İnternet Kaynakları

TÜİK: <https://www.tuik.gov.tr/>

TradeMap: <https://www.trademap.org/Index.aspx>

TURSAB: <https://www.tursab.org.tr/>

OECD: <https://data.oecd.org/>

Dünya Bankası: <https://data.worldbank.org/>

IMF: <https://www.imf.org/en/Data>

Rosstat: <https://eng.rosstat.gov.ru/>

